

PROBLEMY BEZPIECZEŃSTWA W KONSTYTUCJACH EUROPEJSKICH PAŃSTW SOCJALISTYCZNYCH

Poniższe opracowanie nie jest pomyślane jako szerokie studium dotyczące wszelkich zagadnień związanych z problemami bezpieczeństwa. Ma jedynie wskazać — bardzo zresztą ogólnie — jak zasadnicze kwestie bezpieczeństwa uregulowane zostały w konstytucjach europejskich państw socjalistycznych, zwrócić uwagę na ewolucję w tym względzie, a także ukazać coraz szersze ujmowanie w nich problemów bezpieczeństwa oraz coraz ściślejsze wiązanie bezpieczeństwa poszczególnych państw z bezpieczeństwem zbiorowym.

1. PROBLEMY BEZPIECZEŃSTWA W KONSTYTUCJACH UCHWALONYCH PO I WOJNIE ŚWIATOWEJ

Problemy bezpieczeństwa stosunkowo wcześniej określone zostały w konstytucjach. Wiązało to się z teorią tzw. podstawowych, względnie pierwotnych oraz pochodnych praw państwa.

Z pierwotnego prawa do egzystencji, wynikają prawa pochodne, m. in. prawo do niepodległości. Jeżeli państwu przysługuje prawo do istnienia, to wynika zeń prawo do odpierania wszelkich zamachów na jego egzystencję, czyli prawo do obrony przed agresją.

Działanie państwa w celu zabezpieczenia swego niepodległego bytu zainicjowane dopiero w chwili podjęcia kroków agresywnych ze strony innego państwa z pewnością byłoby spóźnione. Z tego względu każdemu państwu przysługuje prawo do wcześniejszego zapewnienia sobie bezpiecznej egzystencji. Wychodząc z tego założenia, w niektórych konstytucjach państw europejskich uchwalonych po I wojnie światowej¹ umieszczono przepisy bądź to wyraźnie podkreślające prawo państwa do obrony i zapewnienia sobie bezpiecznej egzystencji, bądź też przepisy, z których wypływało to w sposób dorozumiany.

¹ W rozważaniach dotyczących części historycznej rozpatrywano z reguły wcześniejsze konstytucje tylko tych państw europejskich, które dzisiaj należą do obozu socjalistycznego, względnie konstytucje państw, które po II wojnie światowej znalazły się w obecnych granicach europejskich państw socjalistycznych. Z pewnością jednak pełniejszy obraz dałoby rozpatrzenie większej ilości konstytucji.

W konstytucji polskiej z 17 marca 1921 r. (we wstępie) stwierdzono, że uchwalono ją, pragnąc być niepodległej ojczyzny, jej potęgę i bezpieczeństwo utwierdzić na wiekuistych zasadach prawa i wolności. Związany z tą deklaracją jest m. in. art. 91, który głosił, że wszyscy obywatele są obowiązani do służby wojskowej².

W konstytucji rumuńskiej z 28 marca 1923 r. w kwestii zabezpieczenia niepodległości stwierdzono wyraźnie, że zostanie utworzona Najwyższa Rada Obrony Narodowej, której powierzy się na stałe podejmowanie środków koniecznych do organizacji obrony narodowej (art. 122).

Natomiast w tytule I tej konstytucji traktującym o terytorium Rumunii postanowiono, że terytorium Rumunii jest niepozbywalne, a granice mogą być zmienione lub wyrównane na mocy ustawy (art. 2). Rumuński ustawodawca konstytucyjny miał tu z pewnością na uwadze przede wszystkim bezkonfliktowo przeprowadzane zmiany i wyrównania granic między sąsiadującymi państwami. Jeżeli jednak musiały być one przeprowadzone w drodze ustawy, to można zasadnie wnosić, że Rumunia przeciwstawiłaby się wszelkim próbom narzucenia jej zmiany granic. Tym bardziej że w tym samym artykule stwierdzono, iż „terytorium Rumunii jest niepozbywalne”. Nadto w art. 3 postanowiono, że terytorium Rumunii nie może być kolonizowane przez ludy obcej rasy. Można z tego także wnioskować, że wszelkie próby takiej „kolonizacji” spotkają się ze zdecydowanym odporem³.

Problemy bezpieczeństwa państwa określono nie tylko w konstytucjach państw burżuazyjnych. Także w konstytucji Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Rad z 10 lipca 1918 r. w rozdziale piątym pkt 19 umieszczono postanowienie o ochronie socjalistycznej ojczyzny i powszechnej służbie wojskowej⁴.

² W konstytucji czechosłowackiej z 29 II 1920 r. kwestię obrony i bezpieczeństwa uregulowano w następujących postanowieniach: 1. „My, naród czechosłowacki przyjęliśmy na naszym Zgromadzeniu Narodowym konstytucję w celu (...) zapewnienia ojczyźnie czechosłowackiej spokojnego rozwoju (...), zapewnienia błogosławieństwa wolności przyszłym pokoleniom. Zarazem oświadczamy, że usiłować będziemy, aby niniejsza konstytucja i wszystkie ustawy naszego kraju były stosowane w duchu (...) nowożytnych zasad zawartych w pojęciu samostanowienia narodów” (wstęp do konstytucji). 2. „Każdy obywatel Republiki Czechosłowackiej obowiązany jest (...) stawić się na wezwanie do obrony państwa”. § 127. Zob. *Nowe konstytucje* (przełożone pod kierunkiem dra J. Makowskiego), Warszawa 1925 (cytowane dalej jako *Nowe konstytucje*), ss. 273 i 309.

³ Teksty artykułów ze zbioru *Nowe konstytucje...*, *op. cit.*

⁴ „W celu ochrony wszelkimi sposobami zdobyczy Wielkiej Rewolucji Robotniczo-Włościańskiej, Rosyjska Socjalistyczna Federacyjna Republika Rad uznaje za obowiązek wszystkich obywateli Republiki ochronę socjalistycznej ojczyzny i powszechną służbę wojskową. Zaszczytne prawo bronięcia rewolucji z orężem w rękę nadaje się tylko pracującym” (*Nowe konstytucje*, s. 186).

W uchwalonej następnie konstytucji Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich z 31 stycznia 1924 r. w *Deklaracji o utworzeniu ZSRR* stwierdzono wyraźnie, że jedną z przyczyn utworzenia ZSRR jest niebezpieczeństwo nowych napaści ze strony kapitalistycznych państw ościennych i wynikająca stąd konieczność wspólnej obrony („...niepewność sytuacji międzynarodowej i niebezpieczeństwo nowych napaści powodują konieczność stworzenia jednolitego frontu Republik Rad przeciwko ich kapitalistycznemu otoczeniu”)⁵. W zakończeniu Deklaracji stwierdzono, że „nowe Państwo Związkowe będzie (...) należytą osłoną przeciwko kapitalizmowi”⁶.

W czasie uchwalania wspomnianych wyżej konstytucji: polskiej i rumuńskiej obowiązywał już Pakt Ligi Narodów, której to Ligi państwa te były członkami pierwotnymi. Sformułowania Paktu nie znalazły jednak wyraźnego odzwierciedlenia w treści poszczególnych konstytucji.

Jedynie we wstępie do konstytucji czechosłowackiej stwierdzano: „(...) usiłować będziemy, aby niniejsza konstytucja i wszystkie ustawy naszego kraju były stosowane (...) w duchu nowożytnych zasad, zawartych w pojęciu samostanowienia narodów, ponieważ pragniemy wejść do społeczności narodów, jako członek ucywilizowany, usposobiony pokojowo, demokratyczny i postępowy”⁷. Nie ma tu wprawdzie dosłownych sformułowań z Paktu i ustawodawca czechosłowacki nie powołuje się także na jego treść, niemniej, w konstytucji tej przewija się myśl przewodnia, która przyświecała autorom Paktu, którzy poprzez zobowiązanie nieuciekania się do wojny, utrzymywania stosunków międzynarodowych opartych na sprawiedliwości i honorze, ścisłego przestrzegania przepisów prawa międzynarodowego, uznanych odtąd za normy rzeczywistego postępowania rządów oraz przestrzegania sprawiedliwości i skrupulatnego szanowania wszelkich zobowiązań traktatowych, pragnęli zapewnić światu rozwój współpracy międzynarodowej oraz pokoju i bezpieczeństwa⁸.

W konstytucji estońskiej z 15 czerwca 1920 r. w § 4 stwierdzono, że

⁵ *Konstytucja, Cz. I, Deklaracja o utworzeniu ZSRR. Nowe konstytucje*, s. 203.

⁶ *Jw.*, s. 204.

⁷ *Nowe konstytucje*, s. 273 (preambuła do konstytucji).

⁸ „Wysokie układające się Strony, zważywszy że dla rozwoju współpracy między narodami oraz zapewnienia im pokoju i bezpieczeństwa należy prejąć pewne zobowiązania nieuciekania się do wojny, utrzymywać jawne stosunki międzynarodowe oparte na sprawiedliwości i honorze, przestrzegać ściśle przepisów prawa międzynarodowego, uznanych odtąd za normy rzeczywistego postępowania Rządów, przestrzegać sprawiedliwości i skrupulatnie szanować wszelkie zobowiązania traktatowe we wzajemnych stosunkach między zorganizowanymi narodami, przyjmują niniejszy Pakt, który ustanawia Ligę Narodów”. Preambuła Paktu Ligi Narodów, *Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego* (pod redakcją K. Kocota, K. Wolfke). Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1969.

powszechnie uznane postanowienia prawa narodów obowiązują w Estonii jako nierozdzielne części składowe jej ustawodawstwa⁹. Obowiązywały więc też postanowienia Paktu Ligi Narodów.

2. PROBLEMY BEZPIECZEŃSTWA W KONSTYTUCJACH UCHWALONYCH PO ZAKOŃCZENIU II WOJNY ŚWIATOWEJ

A. Problem bezpieczeństwa ujęty został w Karcie Narodów Zjednoczonych m. in. w artykułach 2 i 51. Artykuł 51 stwierdza:

„Żaden przepis niniejszej Karty nie narusza przyrodzonego prawa członka Organizacji, przeciwko któremu dokonano napaści zbrojnej, do indywidualnej lub zbiorowej samoobrony, zanim Rada Bezpieczeństwa zastosuje środki konieczne dla utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa. Członkowie Organizacji zawiadomią bezzwłocznie Radę Bezpieczeństwa o środkach zastosowanych celem wykonania prawa do samoobrony. Środki te w żadnej mierze nie powinny naruszać opartego na niniejszej Karcie prawa i obowiązku Rady Bezpieczeństwa do podjęcia w każdym czasie akcji, jaką uzna ona za niezbędną dla utrzymania lub przywrócenia pokoju i bezpieczeństwa”.

Ujęto więc tutaj kwestię bezpieczeństwa w dwu aspektach: 1) każdemu członkowi Organizacji przysługuje przyrodzone prawo do zapewnienia sobie bezpieczeństwa w ramach samoobrony, 2) obowiązek utrzymania lub przywrócenia pokoju i bezpieczeństwa spoczywa na Radzie Bezpieczeństwa¹⁰.

Pomijając spór dotyczący stosunku prawa do samoobrony ujętego w art. 51 Karty NZ, do uznawanego wcześniej — przed uchwaleniem Karty — zwyczajowego prawa do samoobrony, zezwalającego nawet na uciekanie się do wojny¹¹, stwierdzić należy, że Karta nie ujmuje członkom ONZ prawa do obrony swego terytorium przed napaścią zbrojną i zastosowania siły w przypadku takiej napaści.

Jeżeli Karta uznaje prawo państw (członków ONZ) do samoobrony w przypadku napaści zbrojnej — prawo do odpowiedzi siłą do czasu za-

⁹ *Nowe konstytucje...*, s. 116 (§ 4 konstytucji estońskiej).

¹⁰ Zasadnicze postanowienie w tym względzie znajduje się w V rozdziale, w art. 24 Karty:

„1. W celu zapewnienia szybkiej i skutecznej akcji Organizacji Narodów Zjednoczonych członkowie jej nakładają na Radę Bezpieczeństwa główną odpowiedzialność za utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa oraz uznają, że Rada Bezpieczeństwa działa z tytułu tej odpowiedzialności z ich ramienia”.

¹¹ W pracach polskich specjalistów z zakresu prawa międzynarodowego panuje zgodna opinia, że art. 51 Karty nie dopuszcza akcji prewencyjnej poszczególnych państw, pozostawiając to w wyłącznej gestii Rady Bezpieczeństwa.

stosowania przez Radę Bezpieczeństwa środków koniecznych do utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa — to tym samym uznaje prawo do utrzymywania przez te państwa potencjału obronnego, przygotowywania się do realizacji przyrodzonego prawa do samoobrony.

Artykuł 51 Karty NZ stanowi, że przyrodzone prawo do samoobrony służy członkom Organizacji. Nie wynika z tego jednak, że państwom nie będącym członkami Organizacji takie prawo już nie przysługuje. W art. 2 pkt 6 Karty stwierdzono: „Organizacja zapewni, aby państwa, które nie są jej członkami postępowały zgodnie z niniejszymi zasadami w stopniu koniecznym do utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa”.

W karcie NZ postanowiono, że każdemu państwu (członkowi) przysługuje prawo do posiadania sił zbrojnych. Uznano przez to, że samo posiadanie sił zbrojnych nie zagraża międzynarodowemu bezpieczeństwu i pokojowi. Jeżeli zaś nie zagraża międzynarodowemu bezpieczeństwu i pokojowi posiadanie sił zbrojnych przez państwa członkowskie, to należy uznać, że posiadanie takich sił przez nieliczne państwa nie będące członkami także temu nie grozi. Organizacja Narodów Zjednoczonych nie może państw nie będących członkami, ograniczać w umacnianiu ich potencjału obronnego (sił zbrojnych). Jak bowiem wynika z art. 2 pkt 6 Karty, Organizacja o tyle tylko może ingerować w politykę tych państw (nieczłonków) o ile zagrażałaby ona celom Narodów Zjednoczonych¹².

B. Po II wojnie światowej wykształcił się w Europie obóz państw socjalistycznych. W jego ramach rozwinął się nowy typ stosunków międzynarodowych, opartych na równouprawnieniu, wzajemnej pomocy i wspólnym bezpieczeństwie. Z czasem w konstytucjach państw tego obozu zaczęły zaznaczać się wpływy Karty Narodów Zjednoczonych. Szerzej też zaczęto ujmować w nich problemy pokoju i bezpieczeństwa w oparciu o zacieśnianie więzi w ramach wspólnoty. Proces ten — odnośnie do wpływów Karty NZ — nie przebiegał jednak bez wahań. W uchwalonych na przestrzeni 25 lat konstytucjach odzwierciedlony został stosunek — nie tyle całego obozu, co poszczególnych jego państw do Organizacji Narodów Zjednoczonych i jej zadań. Przykładem

---

¹² J. Śach stwierdza na podstawie art. 51 Karty, iż z uwagi na „przyrodzoność” prawa do samoobrony nie ma wątpliwości, że przysługuje ono także państwom, które nie są członkami Narodów Zjednoczonych: „Jeżeli chodzi o obowiązki państw, różnica między państwami członkowskimi i nie-członkowskimi polega na tym, że pierwsze, w wypadku zrobienia użytku z tego prawa, mają obowiązek zawiadomić o tym natychmiast Radę Bezpieczeństwa, a drugie zaś obowiązku tego nie posiadają” (*System zbiorowego bezpieczeństwa a zagadnienia stref zdemilitaryzowanych*, Warszawa 1969, cyt. dalej jako *System...*, ss. 45 i 46).

w tym względzie może być konstytucja Albańskiej Republiki Ludowej z 14 marca 1946 r., której art. 54 stanowił:

„Prezydium Zgromadzenia Ludowego w okresie między sesjami Zgromadzenia Ludowego ogłasza powszechną mobilizację i stan wojenny w razie napaści na Albańską Republikę Ludową; w razie konieczności wypełnienia zobowiązań Republiki wobec międzynarodowej organizacji pokoju (podkreślenie moje — T. S.) i wobec innych państw sprzymierzonych”.

Konstytucja regulowała m. in. zobowiązanie Albanii wobec ONZ w zakresie obrony pokoju. Artykuł 54 konstytucji albańskiej stanowił z pewnością oddźwięk art. 43 Karty NZ, który głosił:

„Aby przyczynić się do utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, wszyscy członkowie Narodów Zjednoczonych zobowiązują się oddać do dyspozycji Rady Bezpieczeństwa, na jej żądanie i stosownie do specjalnego układu, konieczne do utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa siły zbrojne, zapewnić pomoc i ułatwienia, łącznie z prawem przemarszu”.

W nowym jednak brzmieniu konstytucji, nadanym uchwałą Zgromadzenia Ludowego z 4 lipca 1950 r., ostatnie postanowienie tego artykułu zostało skrócone i ograniczone. W obowiązującej obecnie konstytucji odpowiedni artykuł (58) brzmi następująco:

„Prezydium Zgromadzenia Ludowego (...) w okresie między sesjami Zgromadzenia Ludowego zarządza powszechną mobilizację i stan wojenny w przypadku zbrojnej agresji na Albańską Republikę Ludową, bądź jeśli wynika to bezpośrednio z umów międzynarodowych o wzajemnej obronie wobec agresji”.

Pominięto zatem zobowiązania Albanii wobec międzynarodowej organizacji pokoju, pozostawiając tylko zobowiązania wynikające z umów sojuszniczych (w owym okresie tylko dwustronnych). Na taką redakcję wspomnianego artykułu wpływ miała przede wszystkim działalność Stanów Zjednoczonych na terenie Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz działalność ONZ w związku z wojną w Korei.

Postanowienie o zarządzaniu powszechnej mobilizacji i wprowadzenie stanu wojennego m. in. w przypadku konieczności wykonania zobowiązań wobec międzynarodowej organizacji pokojowej znalazło się już uprzednio w art. 74 konstytucji jugosłowiańskiej¹³. Przypuszczalnie też wywarł on wpływ na cytowane sformułowanie konstytucji albańskiej.

¹³ „Prezydium Zgromadzenia Ludowego (...) zarządza powszechną mobilizację i stan wojenny w razie napaści zbrojnej na Federacyjną Ludową Republikę Jugosławii, lub gdy konieczne jest bezpośrednio wykonanie zobowiązań międzynarodowych Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii wobec międzynarodowej organizacji pokojowej”.

Wśród konstytucji europejskich państw demokracji ludowej, uchwalonych w pierwszym okresie po zakończeniu II wojny światowej, jedynie w konstytucji NRD z 7 października 1949 r. znaleźć można odwołanie się — i to *expressis verbis* — do zasad prawa międzynarodowego. W artykule 5 tej konstytucji stwierdzono mianowicie, że „powszechnie uznane zasady prawa międzynarodowego wiążą władzę państwową i każdego obywatela”. Bez głębszej analizy tego przepisu, mając na uwadze wyłącznie ówczesną sytuację NRD, państwa powstałego na części terytorium pokonanej III Rzeszy, stwierdzić można, że przepis konstytucji głoszący związanie władzy państwowej przez powszechnie uznane zasady prawa międzynarodowego odnosił się przede wszystkim do zasad i postanowień Karty Narodów Zjednoczonych w kwestii utrwalenia pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego.

Pozostałe konstytucje europejskich państw demokracji ludowej (pochodzące z lat „czterdziestych”) ujmują jedynie przepisy potwierdzające mniej lub bardziej wyraźnie prawo do samoobrony indywidualnej i zbiorowej, względnie też przepisy z tym prawem związane¹⁴.

Konstytucja jugosłowiańska z 31 stycznia 1946 r., ujmując stosunkowo szeroko omawiane zagadnienia stwierdza np., że Federacyjna Ludowa Republika Jugosławii otacza opieką i broni praw suwerennych Republiki Ludowych; broni ich bezpieczeństwa oraz społecznego i politycznego ustroju (art. 9).

W dalszym ciągu konstytucja ta stanowi, że obrona Ojczyzny jest najważniejszą powinnością i sprawą honoru każdego obywatela (art. 34), a zadaniem armii jugosłowiańskiej jest zabezpieczenie i obrona niezawisłości państwa i wolności narodu; armia jest strażnikiem nienaruszalności granic państwa i służy utrzymaniu pokoju i bezpieczeństwa (art. 134).

Natomiast w konstytucji węgierskiej z 31 stycznia 1946 r. (uchwalonej tego samego dnia co konstytucja jugosłowiańska) stwierdzono jedynie (we wstępie), że Republika Węgierska zapewnia obywatelom prawa naturalne i niezbywalne, zapewnia ludowi węgierskiemu warunki spokojnego istnienia i pokojowej współpracy z innymi narodami.

¹⁴ Wyjątek stanowi tutaj polska ustawa konstytucyjna z 19 II 1947 r., tzw. mała konstytucja. W artykule 1 tej ustawy stwierdzono: „Do czasu wejścia w życie nowej konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, Sejm Ustawodawczy (...) w oparciu (...) o zasady Manifestu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 22 lipca 1944 (...) postanawia co następuje w zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej”. Owe najwyższe organa musiały więc także kierować się postanowieniami manifestu PKWN, w którym znalazło się m. in. zdanie: „Polska polityka zagraniczna będzie polityką demokratyczną i opartą na zasadach zbiorowego bezpieczeństwa”. Źródłem tego sformułowania nie była oczywiście Karta NZ.

Leninowskie zasady współistnienia i polityki zagranicznej, a także Karta Narodów Zjednoczonych wywarły z pewnością wpływ na redakcję artykułów określających przypadki, w których europejskie państwa demokracji ludowej znaleźć się mogą w stanie wojny.

Wśród czterech konstytucji, które się tym problemem zajmują, jedynie konstytucja rumuńska zawiera mało precyzyjne określenie, że państwo to może znaleźć się w stanie wojny w przypadku dokonania na nie agresji (art. 44).

Natomiast w konstytucjach Jugosławii, Albanii i Bułgarii użyto określenia ujętego wcześniej w art. 51 Karty NZ: „zbrojna napaść”. Tylko w przypadku dokonania na te państwa zbrojnej napaści, zdecydują się one odpowiedzieć siłą — znajdują się w stanie wojny z agresorem.

3. PROBLEMY BEZPIECZEŃSTWA W OBOWIĄZUJĄCYCH KONSTYTUCJACH

W europejskich państwach socjalistycznych obowiązują obecnie konstytucje uchwalone na przestrzeni ostatnich 37 lat. Najstarsza jest konstytucja ZSRR uchwalona 5 grudnia 1936 r. W Albanii obowiązuje w dalszym ciągu, uchwalona krótko po wyzwoleniu, konstytucja z 14 marca 1946 r. (z późniejszymi zmianami)¹⁵. Konstytucja węgierska także uchwalona została jeszcze w latach czterdziestych — 20 sierpnia 1949 r.¹⁶

Konstytucję polską uchwalono 22 lipca 1952 r., czechosłowacką — 11 lipca 1960 r. (z późniejszymi zmianami), jugosłowiańską — 7 kwietnia 1963 r., rumuńską — 21 sierpnia 1965 r., NRD — 8 kwietnia 1968 r., bułgarską — 18 maja 1971 r.¹⁷

Duży wpływ czasu jaki miał miejsce między uchwaleniem poszczególnych konstytucji — mimo że przy ich redagowaniu korzystano niekiedy ze wspólnego wzoru — pozwala już na wstępie zakładać, że będą się one niekiedy różniły w kwestii uregulowania podobnych problemów. Wspomniane różnice spowodowane były jednak nie tylko rozbieżnościami w czasie.

¹⁵ Została ona zmieniona w wielu postanowieniach w dniu 4 VII 1950 r. Stąd też niekiedy spotkać można twierdzenie, że obecnie obowiązuje konstytucja z 1950 r.

¹⁶ Dnia 19 IV 1972 r. Zgromadzenie Państwowe WRL wprowadziło poważne zmiany do konstytucji z 1949 r.

¹⁷ Przy omawianiu konstytucji ZSRR, Albanii, Węgier, Czechosłowacji, Jugosławii i Rumunii korzystano z tekstów wydanych w przekładzie pt. *Konstytucje europejskich państw socjalistycznych*, Ossolineum 1967. Przy omawianiu konstytucji bułgarskiej korzystano z tłumaczenia dokonanego w Instytucie Nauk Prawnych PAN.

A. Suwerenność państwa

Zasadniczymi elementami suwerenności państwa są: zwierzchność terytorialna, niepodległość oraz możność współżycia z innymi państwami na zasadach równości¹⁸.

Z prawa do istnienia i z zasady suwerenności wypływa prawo do obrony — prawo do zabezpieczania spokojnego bytu. Rozważając więc kwestie wtórne — bezpieczeństwo i obronę — należy prześledzić, jak w omawianych konstytucjach określono problem zasadniczy: suwerenność.

Konstytucja Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich uchwalona została w okresie, gdy sytuacja tego państwa na arenie międzynarodowej została w poważnej mierze ustabilizowana. Minał okres obcych interwencji i prób obalenia ustroju. Związek Radziecki został przyjęty w poczet członków Ligi Narodów (1934 r.), nawiązał stosunki dyplomatyczne z wieloma państwami. Z tego względu straciły w dużej mierze na znaczeniu, ujmowane w poprzednich konstytucjach, deklaracje o konieczności stworzenia jednolitego frontu Republik Rad przeciwko ich kapitalistycznemu otoczeniu, o zapewnieniu zarówno bezpieczeństwa zewnętrznego, jak i wewnętrznego oraz o stworzeniu należytej osłony przeciwko kapitalizmowi¹⁹. Z drugiej strony, po osiemnastu latach niepodległego bytu w otoczeniu wrogo nastawionych państw burżuazyjnych podkreślanie, że Związek Radziecki jest państwem suwerennym, mogło wydawać się radzieckiemu ustawodawcy konstytucyjnemu zbyt cenne. Z tych z pewnością względów w konstytucji ZSRR w rozdziale o ustroju społecznym, w art. 11 stwierdzono jedynie, iż „państwo wy plan gospodarki narodowej określa i nadaje kierunek życiu gospodarczemu ZSRR w interesie powiększania bogactwa społecznego, nieustannego wzrostu materialnego i kulturalnego poziomu mas pracujących, umocnienia niezawisłości ZSRR i wzmożenia jego obronności (podkr. moje — T. S.)”.

Natomiast w art. 14 stwierdzono, że do kompetencji Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich należą: sprawy wojny i pokoju (pkt. b) oraz organizowanie obrony ZSRR, kierowanie wszystkimi siłami zbrojnymi ZSRR, ustalanie przewodnich zasad organizacji wojskowych formacji republik związkowych (pkt. g).

¹⁸ „Na potoczne dzisiejsze rozumienie suwerenności składają się: zwierzchność terytorialna, niepodległość i swobodny, wolny od ingerencji ustrój polityczny, społeczny i ekonomiczny oraz możność współżycia z innymi narodami na zasadach równości i obopólnych korzyści” (A. Klafkowski, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1969, s. 65).

¹⁹ *Konstytucja ZSRR z 31 I 1924, Deklaracja o utworzeniu ZSRR.*

W cytowanych wyżej artykułach radziecki ustawodawca konstytucyjny nie użył wcale określenia „suweren”, względnie „suwerenność”. Jednak w poszczególnych okresach różnie definiowano suwerenność, a koncepcja suwerenności miała różną treść. Natomiast w okresie uchwalania konstytucji ZSRR oraz pierwszych konstytucji państw demokracji ludowej, przez suwerenność rozumiano niezależność, względnie niezawisłość²⁰ od wszelkiej innej władzy tak wewnątrz, jak i poza granicami danego państwa²¹. Z pewnością też w tym znaczeniu użyto w konstytucji radzieckiej (a następnie w innych, wzorujących się na niej) określenia „niezawisłość”²².

Najstarszą — uchwaloną po II wojnie światowej, a obowiązującą obecnie — konstytucją jest konstytucja albańska. Z uwagi na to, że przy jej uchwalaniu opierano się na wzorach konstytucji radzieckiej (oraz konstytucji jugosłowiańskiej z 1946 r.) wiele problemów — wśród nich także problem suwerenności — zostało w niej ujętych podobnie, jak w konstytucji radzieckiej²³.

Równie wąsko omawiany problem ujęto w konstytucji węgierskiej, w której ograniczono się do stwierdzenia, że „Węgierska Republika Ludowa zabezpiecza władzę i wolność węgierskiego ludu pracującego oraz niezawisłość kraju...”.

Jedyną obowiązującą obecnie — w europejskich państwach socjalistycznych — konstytucją lat „pięćdziesiątych” jest konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r. Opracowano ją w latach 1951 - 1952, stąd pewna lakoniczność i ogólnikowość²⁴ niektórych przepisów konstytucji była swoistym *signum temporis*²⁵.

Mimo to w konstytucji tej szerzej niż dotychczas ujęto problem su-

²⁰ W języku rosyjskim „niezawisimost”, to „niezależność” albo „niezawisłość”.

²¹ „Суверенитет — это независимост данной государственной власти от всякой другой власти как внутри, так и вне его границ” (W. I. Lisowski, *Mezhdunarodnoje pravo*, 1955, s. 60). Podobną definicję znaleźć można u A. J. Wysszyńskiego, „Sowieckoje gosudarstwo i pravo”, nr 6/1948, s. 8.

²² Konstytucja ZSRR (art. 15) używa określenia „suwerenność”, stwierdzając że w stosunku do republik związkowych jest ona ograniczona. Można z tego wnioskować, że radziecki ustawodawca konstytucyjny pod określeniem „ograniczenie suwerenności” rozumiał podział kompetencji między organa Związku a organa republik związkowych.

²³ „Armia Ludowa stanowi siłę zbrojną Albańskiej Republiki Ludowej. Jej zadaniem jest zabezpieczenie i obrona niezawisłości państwa i wolności narodu”. (art. 94).

²⁴ Zob. m. in. artykuł Stembrowicza pt. *Konstytucja a ustroj państwowy i społeczny*. „Państwo i Prawo” nr 8 - 9/1971.

²⁵ *Ibidem*.

werenności i bezpieczeństwa. Z tekstu konstytucji wynika jednak, że użyty w niej termin „suwerenność” odnosi się do suwerenności narodu:

„Siły zbrojne Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej stoją na straży suwerenności i niepodległości Narodu Polskiego, jego bezpieczeństwa i pokoju” (art. 6). „Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej uchwala uroczyście niniejszą Konstytucję jako ustawę zasadniczą, którą Naród Polski i wszystkie organa władzy polskiego ludu pracującego kierować się winny w celu: umocnienia państwa ludowego jako podstawowej siły, zapewniającej najpełniejszy rozkwit Narodu Polskiego, jego niepodległość i suwerenność” (wstęp).

Taka redakcja przytoczonych wyżej artykułów była z pewnością zamierzona. W pierwszej polskiej konstytucji — państwa demokracji ludowej, państwa budującego socjalizm — postanowiono zaakcentować suwerenność narodu polskiego. Chciano z pewnością podkreślić jej diametralnie odmienny charakter w porównaniu z konstytucją z 23 kwietnia 1935 r.²⁶, która m. in. pomijała określenie „naród” i według której nie społeczeństwo kierowało państwem, a państwo społeczeństwem²⁷. Być może, akcentowanie suwerenności państwa nie wydawało się twórcom konstytucji konieczne, jeżeli wychodzili np. z założenia, iż państwo, które utraci suwerenność, przestaje być państwem. Wreszcie przyczyna pominięcia w konstytucji kwestii suwerenności państwa leżeć może w charakterystycznym dla wielu sformułowań braku precyzji. W cytowanych wyżej postanowieniach konstytucji polskiej operowano sformułowaniem „suwerenność i niepodległość Narodu Polskiego”. Przyczyny akcentowania suwerenności narodu podkreślano już wyżej. Natomiast termin „niepodległość” trafniejszy byłby z pewnością w odniesieniu do państwa niż do narodu²⁸.

Konstytucja Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej z 11 lipca 1960 r. zaliczana jest do tzw. nowych konstytucji państw socjalistycznych. Jej uchwalenie uzasadnione było faktem zbudowania socjalizmu,

²⁶ Pomijając dyskusję konstytucyjną w Sejmie Ustawodawczym, zaakcentować wypada, że we wstępie do konstytucji, w dwóch miejscach podkreślono walkę „o zniesienie wyzysku polskich kapitalistów i obszarników” oraz walkę z zaciekłym oporem rozbitek starego ustroju kapitalistyczno-obszarniczego.

²⁷ Artykuł 4: „1. W ramach państwa i w oparciu o nie kształtuje się życie społeczeństwa, 2. Państwo zapewnia mu swobodny rozwój, a gdy tego dobro powszechne wymaga, nadaje mu kierunek lub normuje jego warunki”.

²⁸ Uzyskanie niepodległości przez państwo polskie — co ma niewątpliwy związek z suwerennością — zostało wyraźnie zaakcentowane we wstępie do konstytucji: „Historyczne zwycięstwo Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich nad faszyzmem wyzwoliło ziemię polską, umożliwiło polskiemu ludowi pracującemu zdobycie władzy i stworzyło warunki narodowego odrodzenia Polski”.

dokonane zaś w 1968 r. zasadnicze zmiany — koniecznością przekształcenia państwa unitarnego w federację.

Problem suwerenności został w tej konstytucji całkowicie pominięty. Wprawdzie art. 1 konstytucji rozpoczyna się słowami: „Czechosłowacka Republika Socjalistyczna jest państwem...”, co można by rozumieć, jako równoznaczne ze stwierdzeniem iż jest suwerenna²⁹. Taka jednak konstrukcja nie wydaje się w dalszych rozważaniach w pełni przydatna. Trzeba by bowiem założyć, że konstytucje wszystkich państw wyraźnie zaakcentowały suwerenność i niedopuszczalność jej uszczuplenia.

Normy konstytucyjne z reguły są ogólnikowe³⁰. Brak w konstytucji wyraźnego sformułowania, że państwo jest suwerenne nie ma wpływu na jego faktyczną suwerenność. Stąd można by wyprowadzić twierdzenie, że deklarowanie suwerenności państwa w konstytucjach jest zupełnie zbędne. Rozwijając je trzeba by dojść do wniosku, że zbędne jest także ujmowanie w konstytucjach kwestii wynikających z suwerenności państwa, np. prawa do obrony. A jednak wszystkie konstytucje (w tej czy innej formie) prawo to akcentują.

Konstytucja Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii z 7 kwietnia 1963 r., różni się zasadniczo od pozostałych konstytucji europejskich państw socjalistycznych, w praktyce jest więc nieporównywalna. Ujęto w niej szeroki wachlarz problemów (szerszy niż w innych konstytucjach) i uregulowano je bardzo szczegółowo.

W konstytucji tej określono m. in. suwerenne prawa ludzi pracy, narodów Jugosławii oraz państwa. Pomijając dwie pierwsze kwestie, jedno z zasadniczych postanowień odnoszących się do suwerenności państwa znajduje się w XXX poprawce do konstytucji. Stwierdzono w niej, że: „Federacja zabezpiecza niezawisłość i całość terytorialną Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii, broni jej suwerenności...”. Stwierdzono więc, że Jugosławia jest państwem suwerennym. Zabezpieczać można bowiem to, co się posiada.

Konstytucja, która na czoło wysuwa problem suwerenności państwa jest konstytucja Socjalistycznej Republiki Rumunii z 21 sierpnia 1965 r. W art. 1 tej konstytucji stwierdzono: „Socjalistyczna Republika Rumu-

²⁹ „Państwo, które utraci swoją suwerenność, tym samym przestaje być państwem” (*Wstęp do nauki o państwie i prawie*, pod red. A. Łopatki, Poznań 1965, s. 45).

³⁰ A. Gwiżdż stwierdza: „Charakter konstytucji jako ustawy zasadniczej nie oznacza, aby stanowione przez nią normy musiały być ogólnikowe (...) Ogólnikowość oznacza niejasność, stwarza możliwość różnych, czasem i nawzajem przeciwstawnych wykładni tego samego przepisu, a w konsekwencji umniejsza rolę i znaczenie konstytucji”. *Kierunki rozwoju współczesnego konstytucjonalizmu socjalistycznego*. „Państwo i Prawo” nr 8 - 9/1971, s. 253.

nii jest suwerennym, niezawisłym i jednolitym państwem". Dalej dopiero podkreślono (wyraźnie rozróżniając suwerenność państwa od suwerenności ludu), że w suwerennym państwie, suwerennym piastunem władzy jest lud³¹.

Jednym z celów uchwalenia nowej konstytucji Niemieckiej Republiki Demokratycznej było szczególne zadokumentowanie pokojowych założeń socjalistycznego państwa niemieckiego. Ważkie więc miejsce w tej konstytucji musiały znaleźć problemy polityki zagranicznej, a co z tym się łączy, prawa międzynarodowego. Mimo jednak poważnego rozbudowania tej części konstytucji, nie zaznaczono w niej *expressis verbis*, że Niemiecka Republika Demokratyczna jest państwem suwerennym, mimo że określono w niej wyraźnie wiele atrybutów suwerennego państwa. Częściowe uzasadnienie takiego rozwiązania można jednak znaleźć w samej konstytucji, którą — jak stwierdzono — nadał sobie naród Niemieckiej Republiki Demokratycznej, poczuwając się do odpowiedzialności, aby całemu narodowi niemieckiemu wskazać drogę przyszłości, pokoju i socjalizmu³². Kilkakrotnie wspomniano w konstytucji o dążeniu Niemieckiej Republiki Demokratycznej i jej obywateli do przewyciężenia rozbitcia i do zjednoczenia³³. Przeszkodą na drodze ku temu stanął jednak imperializm na czele ze Stanami Zjednoczonymi, który dokonał rozbitcia Niemiec. Jeżeli w konstytucji NRD wyraźnie wskazano na obcą interwencję i ingerowanie w sprawy Niemiec³⁴, to nie można było stwierdzać, że Niemcy są państwem suwerennym³⁵. Z drugiej strony stwierdzeniu, że Niemcy (egzystujące obecnie jako dwa odrębne państwa) nie są suwerenne, mogło towarzyszyć wyraźne podkreślenie suwerenności jednego z tych państw. Tego jednak nie uczyniono³⁶.

Problem suwerenności w konstytucji Ludowej Republiki Bułgarii uregulowany został podobnie jak w konstytucji jugosłowiańskiej. W art. 3 stwierdzono: „Państwo służy narodowi a mianowicie: (...) organizuje ochronę niezawisłości narodowej, suwerenności państwowej (podkreślenie moje — T. S.) i terytorialnej całości kraju”.

³¹ „Lud jako suwerenny piastun władzy sprawuje ją przez wielkie Zgromadzenie Ludowe i przez rady ludowe...”, art. 4.

³² Wstęp do konstytucji NRD.

³³ Np. art. 8.

³⁴ Np. Wstęp do konstytucji.

³⁵ Niemcy jako dwa państwa.

³⁶ Z układu ZSRR—NRD z 1955 r. wynika, że Związek Radziecki zachował swe kompetencje w sprawach dotyczących Niemiec jako całości, mimo że z art. 1 układu wynika, że stosunki między ZSRR a NRD oparte są na zasadach całkowitej równości, wzajemnego poszanowania suwerenności i nieingerowania w sprawy wewnętrzne (K. Skubiszewski, *Zachodnia granica Polski*, Wydawnictwo Morskie 1969, s. 516).

B. Obowiązek poszanowania suwerenności innych państw

Z prawem każdego państwa do suwerenności, łączy się obowiązek poszanowania suwerenności innego państwa.

Zasada ta ujęta została w Karcie NZ, w art. 2 pkt 1: „Organizacja opiera się na (...) suwerennej równości wszystkich członków” i w art. 2 pkt 4: „Wszyscy członkowie powstrzymują się w swych stosunkach międzynarodowych od stosowania groźby lub użycia siły przeciwko całości terytorialnej lub niepodległości któregośkolwiek państwa”. Ponadto, jednym z celów ONZ było rozwijanie przyjaznych stosunków między narodami, opartych na poszanowaniu zasady równouprawnienia i samostanowienia³⁷.

O poszanowaniu suwerenności drugih państw nie wspominają wyraźnie konstytucje ZSRR, Albanii i Węgier. Jest to zrozumiałe jeśli wziąć pod uwagę, że nie poruszają one wyraźnie kwestii suwerenności własnych państw. W konstytucjach Polski i Czechosłowacji problem ten został postawiony, chociaż nie *expressis verbis*.

Pierwszą konstytucją socjalistyczną, która jasno uregulowała tę kwestię jest konstytucja jugosłowiańska.

W VII punkcie zasad podstawowych stwierdzono m. in.: „Jugosławia opiera swe stosunki międzynarodowe na zasadzie poszanowania suwerenności narodowej i równouprawnienia, niemieszania się w sprawy wewnętrzne innych krajów, rozstrzygania sporów międzynarodowych w sposób pokojowy”. I dalej: „W swych stosunkach międzynarodowych Jugosławia przestrzega zasad Karty Narodów Zjednoczonych”. To ostatnie sformułowanie, po uprzednim szczegółowym wyliczeniu zasad na jakich opierać się będzie polityka zagraniczna Jugosławii, jest chyba zbędnym uogólnieniem.

Podobnie jak w konstytucji jugosłowiańskiej, jednak bardziej zwarcie i przejrzyście, kwestia poszanowania suwerenności innych państw została uregulowana w konstytucji rumuńskiej³⁸.

Równie wyraźnie kwestia ta uregulowana została w konstytucji Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Nie określiła ona wyraźnie NRD jako państwa suwerennego. Z tego być może względu nie akcentuje *expressis verbis* poszanowania suwerenności drugih państw. Niemniej w konstytucji tej znalazły odzwierciedlenie konsekwencje zasady suwe-

³⁷ Art. 1 pkt 2.

³⁸ W art. 14 stwierdzono: „Stosunki Socjalistycznej Republiki Rumunii z zagranicą opierają się na zasadach poszanowania suwerenności i niepodległości narodowej, równouprawnienia i wzajemnych korzyści, niemieszania się w sprawy wewnętrzne”.

renności: zasada równości państw i szacunku na zasadzie wzajemności. Przepuszczalnie rysuje się tutaj wpływ m. in. art. 2 Karty NZ. Konstytucja NRD stanowi bowiem w art. 8 (1): „Powszechnie uznane, służące pokojowi i pokojowej współpracy narodów normy prawa międzynarodowego obowiązują władzę państwową i każdego obywatela”. Sformułowania będące konsekwencją zasady suwerenności znaleźć można także w artykułach 6 (3) i 8 (2).

O ile jednak artykuł 6 (3), w którym stwierdzono, że „Niemiecka Republika Demokratyczna (...) utrzymuje na zasadzie równouprawnienia i wzajemnego poszanowania stosunki współpracy ze wszystkimi państwami”, nie budzi zastrzeżeń, o tyle mogą się one rodzić przy analizie artykułu 8 (2). Artykuł ten stanowi: że „Niemiecka Republika Demokratyczna i jej obywatele zmierzają (...) do stopniowego zbliżenia obydwu państw niemieckich aż do ich zjednoczenia na zasadach demokracji i socjalizmu”.

Z zasady suwerenności wypływa zasada nieinterwencji w wewnętrzne sprawy innego państwa. Tak pojęta nieinterwencja obejmuje również zakaz narzucania ideologii lub ustroju społeczno-gospodarczego³⁹.

Z pewnością narzucanie siłą ustroju socjalistycznego Republice Federalnej nie leżało w zamierzeniach twórców konstytucji NRD⁴⁰. Z tego względu trafniejsze i bardziej zgodne z ogólnie uznanymi normami prawa międzynarodowego, które Niemiecka Republika Demokratyczna zobowiązała się przestrzegać, byłoby sformułowanie, że NRD dąży do zjednoczenia, jednak może ono nastąpić jedynie na zasadach demokracji i socjalizmu, które to zasady winny być wpieryw akceptowane przez społeczeństwo i rząd NRF.

Na podkreślenie zasługuje tutaj wyraźne postanowienie konstytucji jugosłowiańskiej w podobnej kwestii. W zasadzie VII stwierdzono m. in.: „Jugosławia opowiada się za prawem każdego narodu do swobodnego określenia i ukształtowania swego ustroju społecznego i politycznego drogami i środkami, które swobodnie wybierze”.

W konstytucji bułgarskiej kwestia poszanowania suwerenności nie została wyraźnie określona. Jedynie we wstępie wskazano, że obywatele bułgarscy zdecydowani są stanowczo „popierać sprawiedliwą walkę narodów o niezależność i postęp socjalny”. Sformułowanie to nie jest precyzyjne. Przepuszczalnie bułgarski ustawodawca konstytucyjny miał na

³⁹ Zasada ta ujęta została także w Karcie NZ w art. 2 pkt 7.

⁴⁰ Z komentarza do konstytucji NRD wynika, że ustawodawca konstytucyjny pragnął zaakcentować, że niemożliwe jest zjednoczenie państwa socjalistycznego i kapitalistycznego. Stąd też moment zjednoczenia jest daleki, mimo że NRD będzie czyniła w tym kierunku starania. *Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik. Dokumente, Kommentar*, Berlin 1969, T. I, ss. 313 - 314.

myśli popieranie walk narodowo-wyzwoleńczych w koloniach i państwach, w których mają miejsce bezpośrednie ingerencje obcych państw.

Jeżeli obywatele bułgarscy, a co za tym idzie, uzależnione od nich organa, „zdecydowani są stanowczo” popierać walkę narodów o niezależność, to z drugiej strony powstrzymają się od ingerowania w sprawy wewnętrzne innych narodów i państw. Stąd też należy zakładać, że poparcie dla walki narodów o postęp socjalny przybierze taką formę, która nie narusza suwerenności drugih państw.

C. Prawo do obrony

Z zasady suwerenności państw wypływa ich prawo do obrony, do odpierania agresji. Prawo to, jako przyrodzone prawo do samoobrony indywidualnej i zbiorowej określone zostało także w Karcie NZ w artykule 51⁴¹. Tym samym stwierdzono w niej, że podmioty prawa międzynarodowego mogą dla realizacji tego prawa utrzymywać siły zbrojne.

Z Karty NZ nie wynika żadne ograniczenie ilościowe i jakościowe owych sił. Z tego względu należy sądzić, że kwestię tę pozostawiono do uznania i możliwości poszczególnych państw.

Wszystkie konstytucje europejskich państw socjalistycznych formułują — chociaż w różny sposób — prawo państw do obrony. Wszystkie też w związku z jego realizacją podkreślają (w rozdziałach o prawach i obowiązkach obywateli), że obrona ojczyzny jest np. świętym, względnie najwyższym obowiązkiem obywatela⁴².

Pojęcie „obrona ojczyzny”, obejmuje nie tylko działanie z bronią w rękę w celu odpierania napaści zbrojnej. W omawianych konstytucjach ujęto je jednak w tym przede wszystkim znaczeniu. Postanowienia o obowiązku obrony ojczyzny zawarte są albo w tym samym artykule co postanowienia o obowiązku służby wojskowej, albo też obok niego.

Obowiązek obrony ojczyzny przez obywateli został wyraźnie sformułowany w odpowiednich przepisach wszystkich omawianych konstytucji⁴³. Podobnie wyraźnie nie określono jednak prawa państwa do obrony. Nie jest to zresztą konieczne z uwagi na jego przyrodzony cha-

⁴¹ O jednakowym prawie w tym względzie członków i nieczłonków ONZ wspomniano już wcześniej.

⁴² Najstarsza konstytucja — konstytucja ZSRR używa określenia „święty obowiązek”, najnowsza — konstytucja bułgarska używa określenia „najwyższy obowiązek”.

⁴³ Obowiązek ten stwierdzają wszystkie konstytucje: ZSRR — art. 133, Albanii — art. 36, Węgier § 70, 61, Polski — art. 78, CSRS — art. 36, Jugosławii — art. 60, Rumunii — art. 41, NRD — art. 23, Bułgarii — art. 61.

rakter. Sama zaś idea obrony państwowości przewija się wyraźnie we wszystkich konstytucjach.

Stosunkowo mało wyraźnie zaakcentowano ją w konstytucji radzieckiej, w której stwierdzono jedynie, że organizowanie obrony ZSRR należy do kompetencji Związku (art. 14) oraz, że państwowy plan gospodarki narodowej określa i nadaje kierunek życiu gospodarczemu ZSRR w interesie umocnienia niezawisłości ZSRR i wzmożenia jego obronności (art. 11). Z artykułu 11 wnioskować można, że radziecki ustawodawca konstytucyjny kwestię prawa do obrony uważał za tak oczywistą, że ograniczył się jedynie do wyraźnego zaznaczenia potrzeby (poprzez gospodarkę planową) wzmocnienia obronności kraju. Za taką interpretacją tego artykułu przemawia m. in. ujmowanie kwestii obrony w zawieranych przez Związek Radziecki późniejszych umowach międzynarodowych. Walkę dla odparcia agresji — samoobronę — określano tam nie tylko jako prawo, lecz jako obowiązek⁴⁴.

W konstytucji albańskiej, w osobnym rozdziale pt. *Armia Ludowa* stwierdzono, że zadaniem jej jest zabezpieczenie i obrona niezawisłości państwa oraz czuwanie nad nienaruszalnością jej granic.

Natomiast w rozdziale o prawach i obowiązkach obywateli (art. 29) zadeklarowano dbałość państwa o rozwój fizyczny ludności, m. in. w celu umocnienia obronności państwa.

W konstytucji węgierskiej (§ 7), podobnie jak w radzieckiej, podkreślono jedynie, że władza państwowa kieruje i kontroluje gospodarkę narodową, m. in. w celu wzmocnienia obronności kraju.

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej stwierdza (art. 6), że siły zbrojne stoją na straży suwerenności i niepodległości narodu polskiego a także, że uchwalono ją m. in. w celu przyspieszenia rozwoju politycznego, gospodarczego i kulturalnego ojczyzny oraz wzrostu jej sił (wstęp do konstytucji). Określenie „wzrost sił” obejmuje z pewnością także wzrost sił zbrojnych — wzmocnienie potencjału obronnego.

Podobne sformułowanie o wzroście sił znajduje się w konstytucji czechosłowackiej⁴⁵.

W konstytucji jugosłowiańskiej kwestie prawa do obrony zostały szeroko omówione; dotyczy to nie tylko formy opisu, ale także objęcia nim nowych zagadnień.

Oprócz określenia, do kogo należy realizacja i zabezpieczenie obrony

⁴⁴ W radziecko-fińskim układzie o przyjaźni, współpracy, wzajemnej pomocy z 6 IV 1948 stwierdzono, że walka dla odparcia agresji jest obowiązkiem niepodległego państwa (art. 1). *Wybór dokumentów* (pod red. L. Gelberga), Warszawa 1950, t. III, ss. 286 - 288.

⁴⁵ „Rozwijając państwowość socjalistyczną, będziemy (...) zabezpieczać obronność kraju...”. *Proklamacja*, cz. III.

Jugosławii (XXIX i XXX poprawka do konstytucji)⁴⁶, w rozdziale *Obro-
na Narodowa i Jugosłowiańska Armia Ludowa* podkreślono szczególnie
charakter prawa do obrony. Nie użyto wprawdzie określenia z Karty NZ,
że jest to „prawo przyrodzone”, stwierdzono jednak, iż jest ono „nie-
zbywalne”⁴⁷. Dalej stwierdzono, że „nikt nie ma prawa w imieniu So-
cjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii podpisać lub uznać ka-
pitulacji lub okupacji kraju”.

Podobnych sformułowań nie zawierają inne konstytucje europejskich
państw socjalistycznych. Ich obecność tam nie jest też chyba uzasad-
niona. Dotyczy to szczególnie konstytucji państw unitarnych⁴⁸.

Należy zakładać, że umieszczając cytowane wyżej postanowienia,
miano na uwadze stosunkowo małą spójność federacji jugosłowiańskiej.
Przepisy te mają więc zabezpieczać federację przed ewentualną kapi-
tulancką polityką poszczególnych republik. Podkreślono bowiem nie tyl-
ko niezbywalne p r a w o narodów Jugosławii do ochrony i obrony nie-
podległości i integralności terytorialnej Federacji, lecz także ich o b o-
w i ą z e k w tym względzie.

Podobnie jak to ma miejsce z postanowieniem o niezbywalności pra-
wa do obrony, nie wydaje się uzasadnione ujmowanie w konstytucjach
postanowień o zakazie podpisywania kapitulacji lub okupacji kraju. Do-
tychczas nie umieszczono w konstytucjach wyraźnych przepisów w tym
przedmiocie. Bez względu bowiem na faktyczne możliwości obrony da-
nego państwa, żadna konstytucja nie zawiera postanowień na wypadek
przegranej wojny lub utraty niepodległości. Należy też wątpić, by ewen-
tualny napastnik szanował przepisy konstytucji pobitego państwa. Z te-
go też względu ujmowane w konstytucjach postanowienia regulujące
kompetencje w sprawach wojny i pokoju, odnoszą się w założeniach
ustawodawców konstytucyjnych do spraw pokoju po odparciu, względ-
nie pokonaniu napastnika.

Niewątpliwie takie znaczenie chciano nadać np. artykułowi 14 kon-
stytucji ZSRR, który stanowi: „Do kompetencji Związku Socjalistycz-
nych Republik Radzieckich w osobie jego najwyższych organów władzy
państwowej i organów administracji państwowej należą (...) b) sprawy
wojny i pokoju”.

Wyraźniej zagadnienie to rozwiązano w konstytucji bułgarskiej, któ-
rej art. 78 stwierdza: „Zgromadzenie Narodowe (...) decyduje o proble-
mach wypowiedzenia wojny i zawarcia pokoju”. Można z tego wniosko-
wać, że ewentualne problemy zawarcia pokoju związane są z wypowie-

⁴⁶ Uprzednio kwestię tę regulowały artykuły 113 i 115.

⁴⁷ XLI poprawka do konstytucji.

⁴⁸ Zbliżony do wspomnianego postanowienia konstytucji jugosłowiańskiej jest
art. 5 (3) konstytucji NRD.

dzianą uprzednio przez Bułgarię wojną⁴⁹, nie zaś z zawarciem pokoju po pokonaniu Bułgarii przez napastnika.

Lapidarnie kwestia obrony ujęta została w konstytucji rumuńskiej. Oprócz wspomnianego wyżej „świętego obowiązku obrony ojczyzny” w konstytucji tej stwierdzono jedynie, że Rumunia jest suwerennym i niezawisłym państwem, a „jej obszar jest nienaruszalny” (art. 1). Jeżeli więc ewentualny napastnik spróbuje obszar Rumunii naruszyć, spotka się z oporem obywateli rumuńskich, wypełniających „święty obowiązek obrony ojczyzny”.

Szeroko kwestie obrony określone zostały w konstytucji Niemieckiej Republiki Demokratycznej.

W art. 7 wskazano na przyrodzony charakter prawa państwa do obrony (samoobrony) oraz podkreślono pierwszorzędne — wśród innych organów — miejsce armii przy realizacji prawa obrony⁵⁰. Wskazano także na samoobronę zbiorową jako element bezpieczeństwa Niemieckiej Republiki Demokratycznej: „Narodowa Armia Ludowa utrzymuje ściśle braterstwo broni z armiami Związku Radzieckiego i innych państw socjalistycznych w interesie zapewnienia pokoju i bezpieczeństwa państwa socjalistycznego”.

Szeroko także — chociaż mniej zwarcie — kwestie obrony ujęte zostały w uchwalonej ostatnio konstytucji bułgarskiej.

Na wstępie stwierdzono (art. 3), do kogo należy organizowanie obrony: „Państwo służy narodowi, a mianowicie: (...) organizuje ochronę niezawisłości narodowej, suwerenności państwowej i terytorialnej kraju”. Następnie wskazano na elementy umacniające obronność państwa: przyjaźń, współpracę i wzajemną pomoc ZSRR oraz innych krajów socjalistycznych. Elementy te zostały jeszcze raz podkreślone w art. 12, gdzie stwierdzono, że Ludowa Republika Bułgarii należy do światowej wspólnoty socjalistycznej, co jest jednym z głównych warunków niepodległości i wszechstronnego rozwoju Republiki. Położenie akcentu na obronę (samoobronę) zbiorową znaleźć można także w dalszej części konstytucji. Oprócz określenia, do kogo należy ogólne kierownictwo w zakresie obronności i bezpieczeństwa kraju (art. 93 pkt 9), w następnym artykule wskazano, które organa podejmują kroki dla kolektywnej obrony wspólnie z innymi krajami⁵¹.

⁴⁹ Z pewnością chodzi tu o wypowiedzenie wojny w przypadku potrzeby wypełnienia międzynarodowego zobowiązania w zakresie wzajemnej obrony (art. 94 pkt. 10).

⁵⁰ „Narodowa Armia Ludowa i inne organa obrony kraju strzegą socjalistycznych osiągnięć narodu przed wszelkimi atakami z zewnątrz”.

⁵¹ „Radą Państwa (...) w okresie między sesjami Zgromadzenia Narodowego (...) podejmuje kroki dla kolektywnej obrony wspólnie z innymi krajami”.

D. Kwestia granic państwa

Z bezpieczeństwem państwa łączy się nierozzerwalnie kwestia granic i ich obrony: „Podstawę organizacyjną bezpieczeństwa państwa stanowi jego nietykalność terytorialna. Inaczej mówiąc, bezpieczeństwo każdego państwa jest nierozzerwalnie związane ze stabilizacją i uznaniem jego granic państwowych”⁵².

Analizując teksty konstytucji europejskich państw socjalistycznych stwierdzić można, że określenie terytorium państwa, oznaczenie jego granic, stanowi w nich nowy element, uwzględniany dopiero w konstytucjach lat sześćdziesiątych.

Kwestię określenia terytorium i zabezpieczenia granic stosunkowo mało wyraźnie ujęto w konstytucji Związku Radzieckiego, pominięto je natomiast zupełnie w konstytucjach Albanii i Węgier⁵³.

Pominięcie kwestii terytorium i granic w konstytucjach Albanii i Węgier było z pewnością konsekwencją wzorowania się na konstytucji radzieckiej. Z drugiej strony, uwzględnienie w konstytucjach tych zagadnień nie jest konieczne. Stąd też albański i węgierski ustawodawca konstytucyjny mógł uznać małą przydatność takich sformułowań.

Kwestia granic po raz pierwszy wyraźnie ujęta została w konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Wprawdzie ona także wzorowana jest na konstytucji radzieckiej, jednak szczególne okoliczności spowodowały, że polski ustawodawca konstytucyjny uznał za wskazane określić granice państwa.

Po II wojnie światowej granice Polski zostały zasadniczo zmienione. W tak szerokim zasięgu nie miało to miejsca w żadnym z powstałych ówczesnych państw demokracji ludowej. Żadna też z dokonanych w Europie po zakończeniu II wojny korektur granic, nie wywołała tylu kontrowersji, a w późniejszym okresie sprzeciwów, co przesunięcie granic Polski w kierunku zachodnim. Te przede wszystkim — jak należy sądzić — okoliczności spowodowały, że w konstytucji stwierdzono, iż Polska odrodziła się w nowych sprawiedliwych granicach i że na wieczne czasy powróciły do niej Ziemie Odzyskane⁵⁴.

⁵² A. Klafkowski, *Podstawy prawne bezpieczeństwa Polski*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 4/1964, s. 18.

⁵³ W konstytucji ZSRR wskazano jedynie, które autonomiczne republiki i obwody wchodziły w skład RSFR oraz kilku innych republik związkowych (art. 22-27). Podkreślono także, że terytorium republik związkowych nie może ulegać zmianie bez ich zgody (art. 18). Odnosi się to jednak przede wszystkim do zmian wewnątrz ZSRR, chociaż może także odnosić się do ewentualnych zmian granic między republikami związkowymi a państwami sąsiadującymi z ZSRR.

⁵⁴ „Historyczne zwycięstwo Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich nad

Twierdzenie o sprawiedliwych granicach podkreśla ich trwałe i ostateczny charakter. Dlatego też stwierdzenie, że Ziemie Odzyskane wróciły do Polski na wieczne czasy, nie tyle ma wskazywać na szczególne zdeterminowanie właśnie w ich obronie; należy bowiem zakładać, że z równą determinacją naród polski występować będzie przeciw wszelkim zamachom na całość terytorialną państwa. Sformułowanie to dobitniej akcentuje ich ostateczny charakter i w tym znaczeniu wiąże wszystkie organa państwowe. Stąd też wszelkie poczynania, które w efekcie doprowadzić by mogły do korektury granic lub rezygnacji z części chociażby Ziemi Odzyskanych byłyby sprzeczne z konstytucją.

W konstytucji jugosłowiańskiej kilka razy wspomniano jedynie o obronie integralności terytorialnej⁵⁵. W konstytucji rumuńskiej, oprócz podkreślenia obowiązku obrony ojczyzny stwierdzono, że jej obszar jest nienaruszalny i niepodzielny (art. 1). Konstytucja bułgarska wskazuje na obronę terytorialnej całości kraju (art. 3).

Najdalej w kwestii wyraźnego określenia terytorium państwa poszła konstytucja NRD. Podkreślono w niej nienaruszalność terytorium, włącznie z przestrzenią powietrzną, wodami terytorialnymi oraz ochroną i użytkowaniem szelfu kontynentalnego. Podkreślenie tych wszystkich elementów terytorium nie jest konieczne. Bezsporne jest bowiem, iż terytorium państwa obejmuje wodę, powietrze i ląd, w tym także przestrzeń pod powierzchnią ziemi aż do granic technicznej możliwości eksploatacji oraz obszar powietrzny w granicach państwa⁵⁶.

Przyczynę szczegółowego określenia terytorium NRD wyjaśniono w komentarzu do konstytucji. Wskazano w nim m. in. na próby naruszania granic NRD przez zachodniemieckich imperialistów oraz szpiegostwo powietrzne związane z działalnością lotnictwa mocarstw zachodnich. Podkreślanie nienaruszalności przestrzeni powietrznej wskazywać ma na konieczność ścisłego przestrzegania przez mocarstwa zachodnie granic tzw. korytarzy powietrznych prowadzących z NRF do Berlina Zachodniego⁵⁷.

Zawarcie w konstytucji NRD deklaracji o ochronie szelfu kontynentalnego związane jest przypuszczalnie z chęcią zaakcentowania w niej

---

faszyzmem wyzwoliło ziemie polskie, umożliwiło polskiemu ludowi pracującemu zdobycie władzy i stworzyło warunki narodowego odrodzenia Polski w nowych, sprawiedliwych granicach. Na wieczne czasy powróciły do Polski Ziemie Odzyskane”.

⁵⁵ M. in. XXIX, XXX, i XLI poprawka do konstytucji.

⁵⁶ A. Klafkowski, *Prawo Międzynarodowe Publiczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969, wyd. III, s. 110.

⁵⁷ *Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik, Dokumente, Kommentar*, Berlin 1969, s. 303.

nowych instytucji prawa międzynarodowego. W konstytucji tej zauważyć można zresztą w wielu miejscach próby poszukiwania, względnie wytyczania nowych dróg rozwoju konstytucjonalizmu socjalistycznego.

E. Umacnianie potencjału obronnego

Każde państwo korzysta z przyrodzonego prawa do samoobrony i w związku z tym może utrzymywać siły zbrojne. Ich ilość i jakość uwarunkowana jest obecnie jedynie możliwościami gospodarczymi poszczególnych państw, układami międzynarodowymi oraz różnie pojętymi potrzebami obronnymi.

Gdy uchwalano konstytucję Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, był on jedynym państwem socjalistycznym wśród wrogo lub nieprzychylnie nastawionych sąsiadów. Wprawdzie minął już okres bezpośrednich interwencji, jednak gwarancją niepodległego bytu w dalszym ciągu były mocno rozbudowane siły zbrojne. Z tego względu umocnienie niezawisłości państwa związane zostało w konstytucji ściśle ze wzmocnieniem jego obronności (art. 11).

Podobne sformułowania znalazły się następnie w innych konstytucjach, m. in. w obowiązujących obecnie konstytucjach Albanii i Węgier. W konstytucji albańskiej stwierdzono, iż „armia (...) służy umocnieniu pokoju i bezpieczeństwa” (art. 94). W konstytucji węgierskiej natomiast wyraźnie podkreślono stałe umacnianie obronności kraju⁵⁸.

Konstytucja PRL, wskazując cele państwa ludowego, akcentuje wzrost jego sił, a więc także i sił zbrojnych.

Takie podkreślanie wzrostu i umocnienia sił zbrojnych było słuszne w latach, w których uchwalano wspomniane wyżej konstytucje, w okresie, gdy siły jednego państwa socjalistycznego, a następnie obozu socjalistycznego były względnie słabsze od sił państw kapitalistycznych. Tłumaczy to dążenie do ich wyrównania. Zresztą w okresie ówczesnego napięcia międzynarodowego i braku wzajemnego zaufania polityka taka była słuszna⁵⁹. Z tego m. in. względu, mimo że samo formułowanie w konstytucji deklaracji o umacnianiu sił zbrojnych, bezpieczeństwu i pokojowi innych państw nie zagraża, w konstytucji czechosłowackiej i we wszystkich później uchwalonych konstytucjach podobnych deklaracji już nie umieszczano⁶⁰.

⁵⁸ „Władza państwowa (...) kieruje i kontroluje gospodarkę narodową celem (...) wzmocnienia obronności kraju” (§ 7).

⁵⁹ *Zagadnienia bezpieczeństwo zbiorowego w Europie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1955, s. 74.

⁶⁰ W konstytucji czechosłowackiej stwierdzono: „(...) będziemy w dalszym ciągu zabezpieczać obronność kraju”. (wstęp).

F. Rozbrojenie i powszechne bezpieczeństwo

W konstytucji jugosłowiańskiej (w pkt VII zasad podstawowych) stwierdzono m.in.: „Jugosławia opowiada się (...) za urzeczywistnieniem powszechnego i całkowitego rozbrojenia”.

Podobne sformułowanie umieszczono w konstytucji NRD w art. 6 (4) „Niemiecka Republika Demokratyczna (...) wypowiada się na rzecz powszechnego rozbrojenia”.

Ujęcie w tych konstytucjach powyższych kwestii związane jest z pewnością ze szczególnym zainteresowaniem, jakie w tym czasie budziły projekty powszechnego rozbrojenia lub regionalnego ograniczenia zbrojeń⁶¹. Z drugiej strony, kwestia rozbrojenia została już ujęta w Kartce NZ (art. 11 i 26) i chyba jej postanowienia sugerowały jugosłowiańskiemu ustawodawcy konstytucyjnemu umieszczenie go w konstytucji⁶².

Bez względu jednak na to, jakimi motywami kierowali się ustawodawcy konstytucyjni Jugosławii i Niemieckiej Republiki Demokratycznej stwierdzić należy, że najskuteczniejszym środkiem do zapewnienia trwałego bezpieczeństwa wszystkim państwom, do całkowitego wyeliminowania wojen jako środka rozwiązywania sporów międzynarodowych, byłoby powszechne i całkowite rozbrojenie⁶³. Mieli to zresztą na uwadze twórcy Karty NZ, gdy w celu zapewnienia i utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa nakładali na Radę Bezpieczeństwa (organ NZ głównie odpowiedzialny za utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa) obowiązek opracowania systemu normowania zbrojeń (art. 26 Karty)⁶⁴.

Powszechne i całkowite rozbrojenie jest niewątpliwie zasadniczym elementem zapewnienia zbiorowego bezpieczeństwa. Wyraźne powiązanie obu tych zagadnień występuje w konstytucji NRD, jedynej zresztą wśród konstytucji państw socjalistycznych, w której podkreślono dążenie do osiągnięcia zbiorowego bezpieczeństwa w Europie: „Niemiecka Republika Demokratyczna zmierza do osiągnięcia systemu zbiorowego bezpieczeństwa w Europie i ustabilizowanego porządku pokojowego w świecie. Wypowiada się na rzecz powszechnego rozbrojenia” (art. 6 (4)). Ograniczenie systemu zbiorowego bezpieczeństwa tylko do Europy stanowi, z jednej strony, odzew na ówczesne propozycje dotyczące umoc-

⁶¹ Wskazuje na to komentarz do art. 6 konstytucji NRD, *Verfassung...*, *op. cit.*, s. 299.

⁶² Jedyne konstytucja jugosłowiańska stwierdza wyraźnie, że państwo przestrzega zasad Karty NZ (pkt VII zasad podstawowych).

⁶³ Podkreśla to kilka razy m. in. J. Šach, *System...*

⁶⁴ Już w Pakcie Ligi Narodów, w art. 8 stwierdzono: „Członkowie Ligi uznają, że utrzymanie pokoju wymaga zmniejszenia zbrojeń narodowych do minimum

nienia bezpieczeństwa europejskiego, z drugiej — pozwala przypuszczać, że ustawodawca konstytucyjny w NRD widział trudności na drodze do osiągnięcia powszechnego systemu bezpieczeństwa. Stąd też, by nie umieszczać w konstytucji zbyt daleko zakreślonych programów, ograniczył zasięg tego systemu do kontynentu europejskiego⁶⁵.

Obok tych postanowień, których realizacja przyczyniłaby się niewątpliwie do zapewnienia bezpieczeństwa międzynarodowego, które jednak obecnie stanowią raczej przejaw dobrej woli, w najnowszych konstytucjach europejskich państw socjalistycznych znalazły się postanowienia będące w owym czasie wyrazem realizmu politycznego.

We wstępie do konstytucji NRD stwierdzono, że imperializm, któremu przewodzą Stany Zjednoczone uczynił z Niemiec Zachodnich bazę imperializmu przeciw socjalizmowi.

Natomiast w konstytucji bułgarskiej (w art. 12) stwierdzono, że Bułgaria należy do światowej wspólnoty socjalistycznej, której istnienie jest jednym z głównych warunków jej niepodległości. Podkreślenie, że szczególnie związanie Bułgarii z obozem socjalistycznym warunkuje jej niepodległość, stanowi w dobie „konstruktywnego współistnienia” przejaw koniecznego realizmu politycznego.

Naszkiecowane kwestie nie obejmują całości problemu bezpieczeństwa. Problem ten łączy się bowiem nierozzerwalnie z problemem pokoju. Z tego względu, w wielu przypadkach, ustawodawcy konstytucyjni traktują te zagadnienia łącznie, lub też, eksponując np. problem pokoju, mniej wyraźnie określają problem bezpieczeństwa, czy odwrotnie. Szersze jednak omówienie problemu pokoju w konstytucjach europejskich państw socjalistycznych nie mieści się w ramach niniejszego opracowania.

4. WNIOSKI

Dotychczasowe rozważania pozwalają wyprowadzić następujące wnioski:

- 1) Problem zapewnienia bezpieczeństwa państwa od dawna ujmowany był w konstytucjach. Jednak w okresie przed 1945 r. nie był szczególnie eksponowany.
- 2) W konstytucjach uchwalonych do r. 1945 nie znalazły szerszego odzwierciedlenia kwestie rozbrojenia i bezpieczeństwa zbiorowego, mimo że wspomina o nich Pakt Ligi Narodów.

---

dającego się pogodzić z bezpieczeństwem narodowym oraz z egzekucją zobowiązań międzynarodowych”.

⁶⁵ Zresztą i w tym zakresie NRD, ze względu na swą sytuację polityczno-prawną, miała praktycznie mniejsze możliwości od innych państw socjalistycznych.

- 3) Pierwsze konstytucje europejskich państw demokracji ludowej wzorowane były na konstytucji radzieckiej z 1936 r., stąd też wiele problemów uregulowano w nich podobnie. Na redakcję niektórych postanowień w tych konstytucjach wpływ miała także Karta Narodów Zjednoczonych.
- 4) W uchwalonych w ciągu ostatnich dziesięciu lat konstytucjach europejskich państw socjalistycznych coraz więcej miejsca zajmują problemy stosunków międzynarodowych. Z drugiej strony zrezygnowano — i chyba słusznie (można tak wnioskować na podstawie konstytucji bułgarskiej) — z umieszczenia w konstytucjach pewnych konkretnych rozwiązań, które miały przyczynić się do utrwalenia zbiorowego bezpieczeństwa.
- 5) W nowych konstytucjach europejskich państw socjalistycznych starano się pomijać postanowienia, których realizacja może przyczynić się do wzrostu napięcia międzynarodowego. W szczególności pominięto postanowienie o umocnieniu i rozbudowie sił zbrojnych. Z drugiej jednak strony, wskazano w konstytucjach na potencjalnego napastnika.
- 6) Coraz wyraźniej przenosi się akcent z samoobrony indywidualnej na zbiorową. Sprzyja to z pewnością utrwaleniu bezpieczeństwa — powstrzymuje ewentualnego napastnika.
- 7) Nowe konstytucje nakładają na państwo i na obywateli szereg obowiązków, których realizacja winna przyczynić się do utrwalenia bezpieczeństwa międzynarodowego. Wiele jednak postanowień ma tutaj przede wszystkim charakter wychowawczy.